

*За синкретизма в парадигмата на българския глагол
и българо-чешката езикова асиметрия. Част II**

Стилиян Стойчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В статията разглеждат се проявления на синкретизма в парадигме на българския глагол, които са характерни за аналитичните форми типа *носил/гледал съм/си/(е)/...* и *носел/гледал съм/си/(е)/...*. Предмет на настоящето изследване – свързани с тези форми явления на българско-чешката езикова асиметрия, а неговата цел – контрастивен анализ на българските глаголни форми и техните чешки функционални еквиваленти, а също така разработка на алгоритъм за оптимален превод на разглежданите български глаголни форми на чешки език.

The article reviews certain instances of syncretism in the paradigm of the Bulgarian verb, characteristic of analytical forms such as *носил/гледал съм/си/(е)/...* and *носел/гледал съм/си/(е)/...*. The focus falls on Czech-Bulgarian asymmetries in the area of such verb forms established on the basis of contrastive analysis of the Bulgarian forms and their functional equivalents in Czech. An algorithm is proposed for the optimal translation of such Bulgarian forms into Czech.

Key words: Bulgarian, Czech, interlingual asymmetry, syncretism, functional equivalents, resultativity, relativity, conclusivity, renarrativity

Ключови думи: български език, чешки език, междуезикова асиметрия, синкретизъм, функционален еквивалент, резултативност, релативност, конклузивност, преизказност

Презенс на спомагателния глагол съм + л-ово имперфектно причастие (форми от типа носел/гледал съм/си/(е)/...)

*** 4 ***

4. Езиков материал:

(4.1) Може би съм гледал настрани. :: Snad jsem se právě díval někam jínam.
[Дончев – ВР];

* Продължение от сп. *Съпоставително езикознание*, XLII, 2017, № 1, 5–20.

(4.2) Докога ще ме съжаляват – не знам, но по всяка вероятност ще бъде доста дълго, защото бай Драго всяка сутрин ме посреща в автобазата и редовно ме осведомява за онова, което е станало предишния ден, докато **съм пътувал** с колата извън града. :: Jak dlouho mě takhle budou litovat, nevím, ale asi pěkně dlouho, protože si na mě Drago vždycky ráno počíhá na provozu a pak do mě hustí všechno, co se kde dělo, zatímco **jsem jezdil** venku s autem. [Калчев – ДвНГ];

(4.3) През целия ни престой в долината, докато **съм превеждал**, Караибрахим е **разбирал** всяка българска дума. :: Tedy po celou dobu, co jsme byli tady a **já tlumočil, rozuměl** Karaibrahim každému bulharskému slovu. [Дончев – ВР];

(4.4) – Боже! Боже! Какви минути, и аз не знаех, може би аз **съм се смеела** тук. :: "Bože můj, taková hrůza a já nic nevěděla, snad jsem se zrovna v tu chvíli **smála!**" [Вазов – ПИ];

(4.5) Но по онова време Джем навярно е **усещал**, че силите му отпадат... :: Ale Džem asi cítil už tehdy, že jeho síly ochabují... [Мутафчиева – СД];

(4.6) Да, вероятно бог ми е **гледал сеира**, докато веслата ни пляскаха меко между брега и кораба. **Гледал е** и си е рекъл: „Научете се, излюблени мои чеда, че всяко движение и дума в живота ви е избор...“ :: Ano, Alláh **měl** ze mne pravděpodobně švandu, když se tak díval, jak naše vesla měkce zabírají ve vodě mezi břehem a korzářskou lodí. **Díval se** a řekl si: Naučte se, dítky moje milované, že v životě je každý pohyb a každé slovo volbou... [Мутафчиева – СД];

(4.7) Къщата, която всички мразеха и проклинаха, считайки я отговорна за всеобщата мизерия, имаше забележителна биография. Строена в първите години след Освобождението, тя е **била** италианско посолство. Някога из нейните криви, скапани стълбища и коридори е **звучала** звънка италианска реч; в тези стаи с изтърбушени стени, под оголените ребра на таваните **са кънтели** стихове на Данте, **пеели са се** канцонети, **плели са се** интриги... Още по-интересна става тя в двадесетте години на века. :: Dům, který všichni nenáviděli a proklínali, protože byl v jejich očích odpovědný za všechnu tu totální chudobu, měl pozoruhodnou historii. Byl postaven v osmdesátých letech minulého století, hned po osvobození, a **sídlilo** v něm italské vyslanectví. Po jeho křivých, polorozpadlých schodištích a chodbách **zněla** kdysi zvonivá italština, v pokojích s otlučenými stěnami, pod vyhřezlým trámovým stropů, **se vznášely** Dantovy verše, **zpívaly se** tu canzonetty, **spřádaly** intriky... Ovšem ještě zajímavější věci se tu děly ve dvacátých letech. [Пасков – БзГХ].

Анализ:

В приведените в 4. примери формите от следения тип *носел/гледал съм/си/е/...* изразяват *релативно сегашно* (т.е. едновременно с минал ориентационен момент, а не с изказването) *действие*, но не го правят обективно (т.е. от позицията на свидетел, на съзнателен участник в миналото действие), а *субективно* (по пътя на умозаключението, обобщението и предположението, т.е. от позицията на несвидетел, на неучастник, или поне не на съзнателен участник в съответното минало действие). Следователно, в тази своя употреба те са форми на преизказно и темпорално немаркираната, но модално и таксисно маркирана

грамема **конклузивен презенс**¹ на ГМК наклонение и таксис. Неин формален показател е комбинираният маркер *имперфектна морфема + морфема -л- + презенс на спомагателния глагол съм*. Разглежданите тук конклузивни презентни форми са форми на глаголи от несвършен вид, тъй като в рамките на нерезултатива признак ‘едновременност’ (т.е. едновременност на действие, а не на резултат от действие) – при това и в настоящето, и в бъдещето, и в миналото – изразяват именно несвършените по вид глаголи.

В чешкия език в плана на миналото признакът (а) ‘едновременност на действие с минал ориентационен момент в главно изречение’, (б) ‘едновременност на две или повече минали действия в главни изречения’, както и (в) ‘едновременност на действие в подчинено адвербиално или атрибутивно изречение с действието в главното изречение’ се сигнализира – в разрез с принципа на релативността – не с презенс, а с претерит на глаголи от несвършен вид (вж. и Травничек 1951: 1384 – 1385). Следователно, в подобни случаи чешкият претерит при глаголите от несвършен вид всъщност е поел функциите на стария имперфект, поради което може да бъде разглеждан и като релативен презенс или презенс в миналото, който обаче си остава конклузивно индиферентен. Срв., например: *Среци-на* [индикативен претерит на глагол от свършен вид (по-нататък: на ГСВ)] ги вчера, когато *си идваше* [релативен индикативен презенс на глагол от несвършен вид (по-нататък: на ГНВ)] от работа. :: *Potkal* [индикативен претерит на ГСВ] je včera, když *šel* [индикативен претерит на ГНВ] z práce. || *Явно* ги *е срещнал* [конклузивен претерит на ГСВ] вчера, когато *си е идвал* [релативен конклузивен презенс на ГНВ] от работа. :: *Zřejmě* je *potkal* [индикативен претерит на ГСВ] včera, když *šel* [индикативен претерит на ГНВ] z práce.

В подчинени допълнителни изречения с верба диценди, скрибенди, реципиенди, сентиенди и когитанди в главното изречение признакът ‘едновременност на действие с действието в главното изречение’ обаче се изразява с помощта на темпорално и/или релативно индиферентния презенс, т.е. наблюдава се употреба на презенс в неговото общо значение или темпорална неутрализация на темпорално маркирания претерит при глаголите от несвършен вид. Употребата на претерит на глаголи от несвършен вид в подобен контекст се квалифицира като аграматична (Травничек 1951: 1382). За разлика от чешкия, в българския език в подобни случаи са възможни и нерелативният, и релативният (в зависимост от контекста съответно индикативен или конклузивен) презенс. Те обаче отразяват две различни гледни точки – нерелативният презенс отразява тази на когни-

¹ Доколкото с изключение на конклузивния претерит всички останали конклузивни грамеми са релативни, няма да добавям към названията им характеристиката **релативен** (срв. и Куцаров 2007: 297).

тивният субект, а релативният презенс – на говорещия (вж. и Ницолова 2008: 279, 284). Срв., например, трансформациите: *Идваше си* [индикативен релативен презенс на ГНВ] от работа. *Видяха* [индикативен претерит на ГСВ] го през прозореца. :: *Šel* [индикативен претерит на ГНВ] z práce. *Uviděli* [индикативен претерит на ГСВ] ho oknem. → *Видяха* [индикативен претерит на ГСВ] през прозореца, че *си идва X си идваше* [релативно употребен индикативен презенс X индикативен релативен презенс на ГНВ] от работа. :: *Uviděli* [индикативен претерит на ГСВ] oknem, že *jde* [релативно употребен индикативен презенс на ГНВ] z práce. || *Идвал си е* [конклузивен презенс на ГНВ] от работа. *Сигурно са го видели* [конклузивен претерит на ГСВ] през прозореца. :: *Šel* [индикативен претерит на ГНВ] z práce. *Jistě* ho *uviděli* [индикативен претерит на ГСВ] oknem. → *Сигурно са видели* [конклузивен претерит на ГСВ] през прозореца, че *си идва X си е идвал* [релативно употребен индикативен презенс X конклузивен презенс на ГНВ] от работа. :: *Jistě uviděli* [индикативен претерит на ГСВ] oknem, že *jde* [релативно употребен индикативен презенс на ГНВ] z práce.

И така, от подбраните по-горе примери става видно, че чешките функционални еквиваленти на срещащите се в тях форми на българския конклузивен презенс, който винаги е релативен, са оформени в **индикативен претерит** глаголи от несвършен вид. Както вече бе отбелязано, по принцип чешкият претерит е индиферентен по отношение на конклузивността, поради което с цел активация и експлициране на неморфологизирания признак ‘конклузивност’ изключително често се налага употреба на подходящи **конклузивни оператори** (вж. раздел 2, и по-специално бележка 11 в Част първа на статията).²

*** 5 ***

5. Езиков материал:

(5.1) Аз мислех за детето и почти не я чувах, когато ме упрекуваше, че малко **съм четял**, че малко *ходя* (вм. **съм ходел**) на театър, че *не съм виждал* (вм. *не съм бил виждал*) още балет. :: Pořád jsem na to dítě musel myslet, takže jsem skoro nevnímal její výčitky, že prů málo **čtu**, že málo **chodím** do divadla, že jsem ještě nikdy nebyl na baletu. [Калчев – ДвНГ];

(5.2) – Колко ти чини? обади се бързо Ния: – Искам да взема от билките... нели каза, **имала си** некакви билки. – Имам – отговори Утката. – Ще ти дам. :: "Co za to?" Vtom se ozvala Nia: "Chtěla bych nějaké to koření – řikalas prve, že **máš** nějaké koření. " "Mám," přisvědčila Utká. "Přinesu ti." [Талев – ПК];

² За повече подробности по въпроса за чешките функционални еквиваленти на българския морфологичен релатив вж. и Стойчев (2016).

5.3) Скоро ще ми даде и отделна стая, самостоятелна. Даже ми я показва. Сега **спял** там един директор, командирован. :: Co nejdřív mi přidělí i samostatný pokoj, budu ho mít jen pro sebe. Dokonce mě před něj zavedl. Teď tam **prý spí** jeden ředitel, je tu na služební cestě. [Калчев – ДвНГ];

(5.4) Аз не се познавах с Ф., но той **бил** много талантлив и сега **работел** бюста на самоубилия се поет, щели да го поставят на гробищата. :: S panem F. jsem se neznal, ale **údajně má** úžasný talent a právě **pracuje** na bustě toho básníka, co si sám vzal život, prý ji umístí na hřbitově. [Калчев – ДвНГ];

(5.5) – Дави се! – каза момчето. – Под моста! – Кой се дави? – попита машинистът. – Едно дете, под моста се дави! – каза момчето. – Дете **се давело** в реката – **предадоха** по вагоните. :: “Topí se!” řekl chlapec. “Pod mostem!” “Kdo se topí?” zeptal se strojvůdce. “Dítě – topí se pod mostem!” odpověděl hoch. “Dítě **se prý topí** pod mostem,” **sdělovali si** po vagónech. [Радичков – ГП];

(5.6) **Казват**, сънищата **отразявали** човешкия копнеж. :: **Říká se**, že ve snech **se odrážejí** lidské touhy. [Мутафчиева – АВ].

Анализ:

Поредните разглеждани форми от следения тип **носел/гледал съм/си/Ø/...** в приведените в 5. примери **вербализират вторично** или **преизказват сегашно** (т.е. едновременно с изказването) **обективно изразено действие**. Като такива те са форми на модално, таксисно и темпорално немаркираната, но преизказно маркирана грамема **преизказан индикативен презенс** на ГМК вид на изказването. Неин формален показател също е комбинираният маркер **имперфектна морфема + морфема -л- + презенс на спомагателния глагол съм**. Както при останалите преизказни грамемии, така и при преизказния презенс третоличните форми са без спомагателен глагол (вж. по-горе раздел 3 в Част първа на статията). Неговите форми са корелативни по признака ‘преизказност’ с формите на непреизказния индикативен презенс от типа **нося/гледам // носиш/гледаш // носи/гледа // ...**. Тъй като в рамките на нерезултатива признак ‘едновременност на действие’ изразяват предимно несвършените по вид глаголи, то презиказаният презенс е присъщ също най-вече на глаголите от несвършен вид. Подобно на всички преизказни форми и тези могат да се употребяват както самостоятелно, така и в комбинация с **преизказни оператори** (вж. също раздел 3 в Част първа на статията).

От примерите проличава ясно, че съответните чешки функционални еквиваленти са също оформени в **индикативен презенс** глаголи от несвършен вид. Поради преизказната индиферентност на чешкия презенс (и изобщо на чешките темпорални грамемии) неморфологизираният в чешкия език признак ‘преизказност’ се експлицира основно от **преизказни оператори** (вж. също раздел 3 в Част първа на статията).

6. Езиков материал:

(6.1) Няколко часа съм бил мъртъв. Точно така се изрази жена ми. Нищо не помня. Върнала се от работа и ме намерила както обикновено на люлеещия се стол. **Гледал съм** странно, с леко отворена уста, от която **се точела** лига. Това можеше да ми го спести. ∴ Několik hodin jsem byl mrtvý. Přesně tak se vyjádřila má žena. Nic si nepamatuji. Vrátila se z práce a našla mě jako obvykle v houpacím křesle. **Koukal jsem** divně, s lehce pootevřenými ústy, z nichž **stékala** slina. Toho mě mohla ušetřit. [Господинов – ЕР];

(6.2) Мъченика много ме разпитваше докъде **сме я докарали**, защото малкият едва ли не **не ядял** и **не спял** от мъки по своя обичан приятел, и все така щяло да е, докато **не го видел** на свобода. ∴ Mučedník ze mne tahal rozumy, jak **jsme** s věcí daleko, protože ten jeho Karlík **prů nespí** a **nejí**, jak se trápí pro milovaného přítele, a nebude prů spát ani jíst, dokud ho **neuvidí** na svobodě. [Мутафчиева – СД];

(6.3) Докато **управлявал** баща им, старият Дауд бей, двамата братя **живеели** добре. После Дауд умрял и почнал да управлява Сюлейман ага. **Били** размирни години, по планините **бродели** всякакви хора, всеки ден **ставали** убийства, грабежи, кражди. И тъй като **имало** много свободни мъже, придошли от другаде, **дирели** жени, **плащали** и по селата се развъдили кучки. ∴ Dokud tady **vládli** jejich otec, starý Daúd Bej, **snášeli se** oba bratři dobře. Když Daúd umřel, ujal se vlády Sulejman Ağa. **Byla** to pohnutá doba, v horách **se potulovala** všelijaká cháska, vraždy **byly** na denním pořádku, **kradlo se** a **loupilo** napořád. A že tu **byla** spousta svobodných mužských, všelijakých přivandrovalců, **slídili** po ženských, **platili**, a ve vsích se rozmohly děvky. [Дончев – ВР].

Анализ:

Изреченията в последната група примери (6.) също съдържат форми от типа *носел/гледал съм/си/Ø/...*, но – за разлика от формите в разделите 4 и 5 – те *вербализират вторично* или *преизказват обективно изразено релативно сегашно* (т.е. едновременно не с изказването, а с минал ориентационен момент) *действие*. Като такива те са форми на модално и темпорално немаркираната, но преизказно и таксисно маркирана грамема **преизказан индикативен релативен презенс** (преизказан индикативен имперфект) на ГМК вид на изказването и таксис. Неин формален показател също е комбинираният маркер *имперфектна морфема + морфема -л-* + *презенс на спомагателния глагол съм*. Както при останалите преизказни грамемите, така и при преизказния индикативен релативен презенс третоличните форми са без спомагателен глагол (вж. по-горе раздел 3). Неговите форми са корелативни по признака ‘преизказност’ с формите на непреизказния индикативен релативен презенс (индикативен имперфект) от типа *носех/гледах // носеше/гледаше // носеше/гледаше // ...* Тъй като в рамките на нерезултатива признак ‘едновременност на действие’ изразяват главно глаголите от несвършен вид, то и преизказният индикативен

релативен презенс е присъщ също най-вече на глаголите от несвършен вид. Подобно на всички преизказни форми и тези могат да се употребяват както самостоятелно, така и в комбинация с преизказни оператори (вж. по-горе раздел 3 в Част първа на статията).

В раздел 4 по-горе стана въпрос за това, че в определени случаи образуването от несвършени по вид глаголи чешки претерит всъщност изпълнява функциите на стария имперфект, т.е. че на практика представлява релативен презенс или презенс в миналото, който обаче е конклузивно индиферентен. С оглед на това е съвсем логично, че чешките функционални еквиваленти на следените тук български форми са оформени в **индикативен претерит** глаголи от несвършен вид. Поради преизказната индиферентност на чешкия претерит (и изобщо на чешките темпорални грамеми) неморфологизираният в чешкия език признак 'преизказност' се експлицира основно от **преизказни оператори** (вж. също раздел 3 в Част първа на статията).

Основни изводи

Синкретизмът на българските аналитични форми от двата следени типа *носил/гледал съм/си/(е)/...* и *носел/гледал съм/си/(е)/...* е по-слабо изявен при глаголите, които притежават формално разграничени аористни и имперфектни причастия (например, *чел : четял, писал : пишел, жънал : жънел, тил : пиел; носил : носел, движил : движел* и др.под.), т.е. на всички глаголи от **Е-спрежението** и на глаголите от **И-спрежението** с аористна основа на *-и-*. Формите от типа *носил съм/си/(е)/...* са синкретични форми на три различни грамеми – на грамемите (1) *индикативен резултативен презенс*, (2) *конклузивен претерит* и (3) *преизказан индикативен претерит*. Формите от типа *носел съм/си/(е)/...* също са синкретични форми, но на други три грамеми – на грамемите (4) *конклузивен презенс*, (5) *преизказан индикативен презенс* и (6) *преизказан индикативен релативен презенс*.

При останалите български глаголи, т.е. при всички глаголи от **А-/Я-спрежението** и при глаголите от **И-спрежението** с аористна основа на *-а-/'а-*, аористните и имперфектните причастия са системно омонимни, т.е. синкретични (например, *гледал : гледал, стрелял : стрелял; лежал : лежал, седял : седял* и др.под.), поради което синкретизмът на следените тук форми от типа *гледал съм/си/(е)/...* е значително по-изявен – те могат да бъдат форми на всяка една от посочените по-горе шест грамеми.

Степента на разглеждания синкретизъм е свързана и с **ГМК лице**. Тя е по-висока в рамките на персонално маркираните грамеми **първо лице** и **второ лице** и по-ниска при персонално немаркираната грамема **трето лице**, където формите на преизказните грамеми са без спомагателен глагол.

Логично е да се очаква, че в речта този сравнително висок синкретизъм (т.е. системна езикова омонимия) на разглежданите форми би могъл да създава известни проблеми. Но именно тук – в речта – от решаващо значение за тяхната адекватна идентификация и възприемане са, разбира се, контекстът и – не на последно място – съответните съпровождащи ги резултативни, конклузивни, релативни, темпорални и/или преизказни оператори, които освен всичко друго могат и да се комбинират. Към колкото по-маркирана грамема се отнася дадена синкретична форма, толкова по-вероятно е тя да бъде съпроводена от повече функционално различни оператори. Това става още по-наложително при превод на език с различна граматична структура.

И за да затворя кръга на разсъжденията си по отношение на обектите на това изследване, ще се върна към първите девет примера, поместени в Част първа и илюстриращи най-характерните употреби на българската синкретична форма *гледал съм* и нейните чешки функционални еквиваленти. В този си вид и последователност те всъщност екземплифицират един съобразен с резултатите от изследването и опростен за целите на изложението оптимизиран **алгоритъм за превод** на въпросните български аналитични форми на чешки език.

Преводен алгоритъм:

И така, ако форми от типа *гледал съм/си/(е)/...*

I. ЕКСПЛИЦИРАТ

A. обективно отношение към *резултат от действие*, който е

- 1) *нерелативен сегашен* (едновременен с изказването), то те са форми на преизказно, модално, таксисно и темпорално немаркираната, но резултативно маркирана грамема **индикативен резултативен презенс** на ГМК вид на действието, употребена в главното ѝ значение, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **резултативни оператори** –
 - (а) или в резултативно индиферентния **индикативен претерит** (напр. *už jsem viděl/žhlédl*),
 - (б) или – особено в говоримия чешки език – в **индикативен резултативен презенс** (т.е. презенс на структурно най-разнообразни синтактични резултативи – напр. *už mám zhlédnutý*),
 - (в) та дори – при определени тематични групи глаголи – и в **индикативен акционален презенс** (напр. *veče съм легнал :: už ležím*);

- 2) *релативен сегашен* (едновременен с минал ориентационен момент), то те също са форми на преизказно, модално, таксисно и темпорално немаркираната, но резултативно маркирана грамема **индикативен резултативен презенс** на ГМК вид на действието, тук (в състава на определен тип подчинени допълнителни изречения) обаче употребена в общото ѝ значение вместо нейния релативен корелат *бях/бе(ше)/... гледал* (грамемата индикативен релативен резултативен презенс), поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **резултативни, релативни и/или темпорални оператори** –
- (а) или в резултативно индиферентния **индикативен претерит** (напр. <, že> *už jsem viděl/zhlédl*),
 - (б) или – особено в говоримия чешки език – в релативно употребения **индикативен резултативен презенс** (т.е. презенс на структурно най-разнообразни синтактични резултативи – напр. <, že> *už mám zhlédnutý*),
 - (в) та дори – при определени тематични групи глаголи – и в релативно употребения **индикативен акционален презенс** (напр. <, че> *вече съм легнал :: <, že> už ležím*);
- 3) *нерелативен бъдещ* (следходен спрямо изказването), то те също са форми на преизказно, модално, таксисно и темпорално немаркираната, но резултативно маркирана грамема **индикативен резултативен презенс** на ГМК вид на действието, този път употребена в общото ѝ значение вместо нейния темпорален корелат *ще съм/си/е/... гледал* (грамемата индикативен резултативен футур), поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **резултативни и/или темпорални оператори** –
- (а) или в резултативно индиферентния **индикативен акционален футур** (напр. *než uvidím / dokud nevidím*),
 - (б) или – особено в говоримия чешки език – в **индикативен резултативен футур** (т.е. футур на структурно най-разнообразни синтактични резултативи – напр. *než budu mít zhlédnutý / dokud nebudu mít zhlédnutý*);
- 4) *релативен бъдещ* (следходен, но не спрямо изказването, а спрямо минал ориентационен момент), то те също са форми на преизказно, модално, таксисно и темпорално немаркираната, но резултативно маркирана грамема **индикативен резултативен презенс** на ГМК вид на действието, този път употребена в общото ѝ значение вместо нейния свидетелски релативен корелат *бях/бе(ше)/... гледал* (грамемата индикативен релативен резул-

тативен презенс), който пък – също в общото си значение – е употребен вместо своя темпорален корелат *цях да съм/щеше да си/щеше да е/... гледал* (грамемата индикативен релативен резултативен футур), поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **резултативни** и/или **темпорални оператори** –

(а) или в преизказно, релативно и резултативно индиферентния **индикативен претерит** (напр. *než jsem uviděl/zhlédl / dokud jsem neuviděl/nezhlédl*),

(б) или – особено в говоримия чешки език – в преизказно и релативно индиферентния **индикативен резултативен претерит** (т.е. претерит на структурно най-разнообразни синтактични резултативи – напр. *než jsem měl zhlédnutý / dokud jsem neměl zhlédnutý*);

В. субективно отношение към *действие*, което е

5) *минало* (предходно спрямо изказването), то те са форми на преизказно и таксисно немаркираната, но модално и темпорално маркирана грамема **конклузивен претерит** на ГМК ВРЕМЕ и НАКЛОНЕНИЕ, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **конклузивни** и/или **темпорални оператори** – в конклузивно индиферентния **индикативен претерит** (напр. *zřejmě jsem viděl/zhlédl*);

6) *релативно сегашно* (едновременно с минал ориентационен момент), то те са форми на преизказно и темпорално немаркираната, но модално и таксисно маркирана грамема **конклузивен релативен презенс** на ГМК НАКЛОНЕНИЕ и ТАКСИС, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **конклузивни**, **релативни** и/или **темпорални оператори** – в конклузивно и релативно индиферентния **индикативен претерит** от несвършени по вид глаголи (напр. *tou dobou jsem se nejspíš díval*);

II. ПРЕИЗКАЗВАТ

А. обективно експлицирано *действие*, което е

7) *минало* (предходно спрямо изказването), то те са форми на модално, таксисно и резултативно немаркираната, но преизказно и темпорално маркирана грамема **преизказан индикативен претерит** на ГМК ВИД НА ИЗКАЗВАНЕТО и ВРЕМЕ, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни –

често в комбинация с подходящи **преизказни** и/или **темпорални оператори** – в преизказно индиферентния **индикативен претерит** (напр. *prý jsem viděl/zhlédl*);

- 8) *нерелативно сегашно* (едновременно с изказването), то те са форми на модално, таксисно, резултативно и темпорално немаркираната, но преизказно маркирана грамема **преизказен индикативен презенс** на ГМК вид на изказването, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **преизказни оператори** – в преизказно индиферентния **индикативен презенс** от несвършени по вид глаголи (напр. *prý se dívám*);
- 9) *релативно сегашно* (едновременно с минал ориентационен момент), то те са форми на модално, резултативно и темпорално немаркираната, но преизказно и таксисно маркирана грамема **преизказен индикативен релативен презенс** (индикативен имперфект) на ГМК вид на изказването и таксис, поради което техните чешки функционални еквиваленти следва да бъдат оформяни – често в комбинация с подходящи **преизказни, релативни** и/или **темпорални оператори** – в преизказно и таксисно индиферентния темпорално маркиран **индикативен претерит** от несвършени по вид глаголи (напр. *tou dobou jsem se prý díval*).

Заклучение

Дори само разгледаните тук синкретични глаголни аналитични форми от двата типа *носил/гледал съм/си/(е)/...* и *носел/гледал съм/си/(е)/...* са достатъчни да ни обяснят защо уточняването на броя и характера на глаголните морфологични категории в съвременния български език е отнело на езиковедите почти два века. Заедно с чешките си функционални еквиваленти те са изключително подходящ пример за езикова – и по-специално граматична – асиметрия между два близкородствени езика като българския и чешкия, която представлява резултат от различния исторически развой на граматичните им системи. В плана на изразяване изцяло съвпадат само формите на българския преизказен индикативен претерит с формите на чешкия претерит; в плана на съдържание те обаче се различават съществено.

Отстраняването на аориста и имперфекта – а към днешна дата де факто и на плусквамперфекта – от граматичната система на съвременния чешки език, е довело до натоварване на перфекта и с техните функции и в крайна сметка до неговата претеритизация. В резултат от това съвременният чешки претерит е индиферентен не само по отношение на релативността, но и на резултативността.

Доста по-различна е съдбата на старите аорист, имперфект, перфект и плусквамперфект в историческия развой на българския език. Ако в чешкия език се е претеритизирал перфектът, то в българския език това са били аористът и – в една част от употребите си – перфектът: аористът се е превърнал в индикативен претерит³, ориентир на индикативните релативни грамемии на ГМК НАКЛОНЕНИЕ И ТАКСИС, докато перфектът в тази си употреба се е акционализирал и се е превърнал в конклузивен претерит⁴, ориентир на конклузивните (и същевременно релативни) грамемии на ГМК НАКЛОНЕНИЕ И ТАКСИС. Техни грамемии – съответно индикативни и конклузивни – са релативните презенс (имперфект), футур (футурум претерити), резултативен презенс (плюсквамперфект) и резултативен футур (футурум екзактум претерити).⁵ Релативността е морфологизирана само в плана на миналото. В друга част от употребите си – отново акционализирайки се – перфектът се е превърнал в преизказан претерит и същевременно в ядро, около което постепенно се е генерирала още една непозната за останалите славянски езици МК – ГМК ВИД НА ИЗКАЗВАНЕТО. В останалата – трета – част от употребите си перфектът е съхранил резултативното си (по всяка вероятност изконното си) значение и се е оформил като темпорално и таксисно немаркирана грамема (1) резултативен презенс на ГМК ВИД НА ДЕЙСТВИЕТО заедно с грамемите (2) резултативен футур (футурум екзактум), (3) релативен резултативен презенс (плюсквамперфект) – (3.1) и индикативен, (3.2) и конклузивен, (4) релативен резултативен футур (футурум екзактум претерити) – отново (4.1) и индикативен, (4.2) и конклузивен.

ИЗТОЧНИЦИ

- Вазов – ПИ: В а з о в, И. *Под игото*. София: Български писател, 1972 :: V a z o v, I. / překl. Hanzová, Z. *Pod jařmet*. Praha: Odeon, 1968.
- Господинов – ЕР: Г о с п о д и н о в, Г. *Естествен роман*. Пловдив: Жанет-45, 2000 :: G o s p o d i n o v, G. / překl. Srbková, I. *Přirozený román*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- Дончев – ВР: Д о н ч е в, А. *Време разделно*. София: Български писател, 1964 :: D o n č e v, A. / překl. Reinerová H. *Přelom*. Praha: Odeon, 1972.
- Калчев – ДВНГ: К а л ч е в, К. *Двама в новия град*. София: Български писател, 1969 :: K a l č e v, K. / překl. Kříž, V. *Dva v novém městě*. Praha: Naše vojsko, 1989.

³ Индикативен аорист в концепцията на И. Куцаров (Куцаров 2007: 245–246), свидетелски аорист в концепцията на В. Маровска (Маровска 2013: 246).

⁴ Конклузивен аорист в концепцията на И. Куцаров (Куцаров 2007: 300–301), дистантен аорист в концепцията на В. Маровска (Маровска 2013: 246).

⁵ За повече подробности по въпроса за възникването на ГМК ТАКСИС вж. Маровска 2013: 218–245.

- Мутафчиева – АВ: М у т а ф ч и е в а, В. *Алкивиад Велики*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1976 :: M u t a f č i e v a, V. / překl. Маховá, А. *Alkibiades Veliký*. Praha: Odeon, 1986.
- Мутафчиева – СД: М у т а ф ч и е в а, В. *Случаят Джем*. София: Отечествен фронт, 1967 :: M u t a f č i e v a, V. / překl. Маха, Р. *Sultáni a diplomaté*. Praha: Naše vojsko, 1974.
- Пасков – БЗГХ: П а с к о в, В. *Балада за Георг Хених*. София: Български писател, 1987 :: P a s k o v, V. / překl. Kříž, V. *Balada o Georgu Henychovi*. Praha: Volvox Globator, 1997.
- Радичков – ГП: Р а д и ч к о в, Й. *Горецо пладне*. София: Народна младеж, 1965 :: R a d i č k o v, J. / překl. Reinerová Н. *Střelný slabikář*. Praha: Práce, 1988.
- Талев – ПК: Талев, Димитър. *Преспанските камбани*. София: Български писател, 1954 :: Talev, Dimitr / překl. Reinerová Hana, *Prespánské zvony*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, n.p., 1961.
- ЧНК-ПК: *Český národní korpus – paralelní korpus InterCorp*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit. 16.08.2016, WWW:<<http://www.korpus.cz>>.

Библиография

- Куцаров 2007: К у ц а р о в, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маровска 2013: М а р о в с к а, В. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.
- Ницолова 2008: Н и ц о л о в а, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Стойчев 2016: С т о й ч е в, С. Темпорална релативност в плана на миналото в българския и чешкия език. – В: *Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите национални славистични четения. София, 21–23 април 2016*. <под печат>.
- Травничек 1951: Т р á в н í ч е к, F. *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

e-mail: stilijan@abv.bg
 СУ „Св. Климент Охридски“, ФСлФ
 бул. „Цар Освободител“ 15
 София 1504